

Nejistá demokratizace: případ ruské opozice

Jan Holzer¹

Rusku v poslední době (psáno na jaře 2015) nelze upřít jeden aspekt – totiž čínorodost: zajímá se intenzivně o své sousedy, s některými rovnou válčí (v různých podobách – reálně, hybridně), spekuluje o pomoci krachujícím zemím (Řecko), inovuje svou vojenskou doktrínu či představuje novou vojenskou techniku; a také buduje ropovody a plynovody, staví polární stanice, pořádá olympiády a mistrovství světa, vyváží oligarchy atd. Což jsou vše trendy, jež by koneckonců mohly reprezentovat leckterou zemi. Ale Rusko to vše navíc činí s nebyvalou energií. Odkud se tato energie bere? Podle řady pozorovatelů je tato vitalita podmíněna tím, že současný politický režim v Rusku není demokratický. Jinak řečeno, oním klíčem k pochopení současného Ruska má být otevřeně autoritativní háv politického režimu, aktuálně uskutečňovaného elitami v čele s Vladimírem V. Putinem. Přičemž s demokracií se naopak v současných diskusích spíše spojují znaky jako únava, pasivita, neefektivnost.

Téma akceschopnosti a vitality nedemokratických režimů je přirozeně spjato s tématem schopnosti jejich přežívání. Tzv. demokratizační studia, zaměřená na problém změn režimů směrem od nedemokracie k demokracii, se přitom přirozeně měnila a mění. Někdy se v podobě tzv. demokratizačních paradigmat při studiu pádu nedemokracií více kladl důraz na obecné strukturální podmínky (koncept modernizace), jindy na přirozenost třídních konfliktů, jež čas od času mají nutně vést ke střídání společensko-ekonomických formací. Od konce 90. let XX. století pak tzv. tranzitologii, která se v 70. a 80. letech soustředovala na aktéry, již změnu politického režimu měli chtít a měli být schopni zařídit, vystřídalo paradigma prosazování demokracie (tzv. *democracy promotion paradigm*). Tedy přístup, jenž chápe demokracii jako perspektivní a žádoucí universální politický model, do jehož instalace má Západ investovat své mocenské kapacity bez ohledu na rámec národních států.

Ono budování demokracie ve světě ovšem v posledních letech, jak známo, doprovázejí určité nezdary. V čem jsou příčiny těchto nezdarů, v tom se různé interpretace různí; přičemž setkat se lze i se zpochybněními nejzákladnější teze o historické převaze demokracie nad

---

¹ Text byl vypracován v rámci projektu „Proměny politického a společenského pluralismu v moderní Evropě“. Autor je profesorem na katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy university, působí také v tamním Mezinárodním politologickém ústavu. Email: holzer@fss.muni.cz.

nedemokratickými formami vládnutí. Nu a je to právě Rusko, jež bývá zmiňováno jako typický případ pozoruhodné odolnosti vůči ze Západu přicházejícímu demokratizačnímu diskursu. Jakou informaci nám tedy z hlediska tématu možné demokratizace, resp. naopak rezistence nedemokratického způsobu vládnutí vůči demokratizačnímu úsilí poskytuje moderní ruská politika? Nemůže nám snaha porozumět jí² přinést nějaký nosný postřeh se zobecnitelnou platností? Nebylo to poprvé...

V intencích předchozích poznámek se tento text zamýšlí nad možností demokratizace v prostředí moderní ruské politiky. Konkrétně pak na popisu vývoje i aktuálního stavu ruské opozice text konfrontuje některé obecné předpoklady demokratizačních studií s historickými tradicemi, jež opozice v ruské politice vykazuje.

Zrod ruské politiky

Debatám o zrodu ruské politiky tradičně dominují odkazy na její určující mongolsko-tatarské kořeny, jejichž základní rysy, totiž absolutnost a krutost, následně plně akceptoval a rozvinul moskevský stát. Alternativní interpretace naopak poukazují na novgorodskou tradici otevřené, stavovsky limitované obce.³ Z politologického hlediska, soustřeďujícího se na fenomén moci, je nicméně zjevné, která z těchto tradic z hlediska historického vývoje byla dominantní, resp. opakovaně prokazovala svůj potenciál.

Z tohoto důvodu se tento *politologický* text nebude snažit stát se příspěvkem v proslulých historiograficko-kulturologických polemikách (za jiné zámořská debata mezi Richardem Pipesem a Martinem Maliou), nýbrž se soustředí na *politické* projevy ruské obce. Jejich výskyt je přitom spojen s moderní érou, již Rusku zprostředkovalo napoleonské období. V tomto smyslu lze za první ruský politický počin označit děkabristické povstání; a právě zkušenost s ním následně legitimovala tezi zastávanou i prakticky uskutečňovanou elitami romanovského Ruska po celé XIX. století, že totiž „likvidací oponenta získáváme právo nezabývat se jím“.

Nemáme tu však co do činění s náhledem zastávaným pouze petrohradskou elitou. I aktéři, kteří v průběhu XIX. století reprezentovali opozici, vycházeli z předpokladu nutnosti co

---

² Viz Holzer, J.: *Porozumět politice v Rusku*, Kontexty, roč. III. (XXII.), 2011, č. 6, s. 38-48.

³ Další možností je pak argumentace existencí dalších, paralelních Rusí, různých kontrakultur, protiproudů apod.; srovnej nejaktuálněji Putna, M. C.: *Obrazy z kulturních dějin ruské religiozity*, Praha: Vyšehrad 2015. Klasicky k tématu pak viz Billington, J. H.: *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture*, New York: Vintage Books 1970.

nejúplnější porážky protivníka a toužili po nastolení takového modelu moci, který by maximálně naplňoval jimi zastávaný ideál. Tyto postřehy potvrzují soudobá ruská „nepoliticky“ idealistická, nicméně zpolitizovaná myšlenková hnutí druhé poloviny XIX. století: viz v 70. letech proslulé *хождение в народ*, od r. 1879 pak *Народная воля*, první organizace v dějinách s čistě teroristickým účelem (atentát na cara Alexandra II.). Obě tato hnutí v praxi selhala: jejich aktivity nevzbudily v ruském obyvatelstvu očekávanou pozitivní (natož nadšenou) masivní reakci, což znamenalo selhání nejen praktické (politické), ale vlastně a z jejich hlediska především intelektuální. Odtud plynula nervozita a exaltovanost ruských opozičních struktur XIX. století – ideál se prostě uskutečňuje jen těžko (ať již je jeho preferovaným obsahem cokoli), s podmínkou absolutního nasazení a nezřídka i oběti; ostatně selhat přece nemůže ideál, nýbrž pouze a jedině jeho nositel. Právě proto se i další střety aktivizovaných částí ruské společnosti se soudobou carskou mocí (viz např. studentské hnutí let 1899-1900) odehrávaly v absolutizovaných kategoriích.

A tak tu máme naznačen významný vstupní rys moderní ruské politiky, již popisují a formulují např. studie již zmíněného Richarda Pipesa o metodách a nadějích tamní opozice v tomto období: jedná se o maximalistické pojetí politiky jako střetu abstraktních ideálů, dichotomického souboje pravd, či spíše jediné pravdy se lží, v němž není místo na kompromis.⁴ Přičemž studium absolutního nároku na sebezprosažení se v politice se týkalo jak carského režimu, tak opozice vůči němu.

Impuls pro seznámení se s jevem politické plurality představovalo v Rusku založení sociálně demokratické strany na přelomu XIX. a XX. století. Do hry tak vstoupil ryze politický aktér, který ovšem postrádal arénu k politické akci. Ta vznikla po revoluci 1905, jež otevřela semipluralitní éru let 1906-1917. Sociální demokraté v ní se svou dvoufázovou revoluční strategií (záhy uvnitř strany vznikl spor mezi menševiky a bolševiky o metodu dosažení stranou ctěného ideálu, který reagoval na zklamání z minimální revolučnosti prostého lidu, zvláště rolnictva) zdaleka nebyli nejradikálnějším hráčem. Naopak celá rychle se rozrůstající stranická scéna vykazovala velkou dávku radikalismu, absenci ochoty ke kompromisům, respektu k jiným stanoviskům, obecněji napsáno politického realismu. Jakkoli tedy zvláště ve stolypinských reformách dosáhly soudobé ruské politické elity některých pozoruhodných úspěchů, nedokázaly vyprodukovat vyvážený politický model, který by se vyznačoval

---

⁴ Viz Pipes, R.: *The Degaev Affair: Terror and Treason in Tsarist Russia*, Yale UP 2003; resp. Pipes, R.: *The Trial of Vera Z.*, Russian History, Vol. 37, No. 1, 2010, s. 5-82.

respektem k opozici a alternativě; v komplikované době první světové války tak Rusko šlo do revolučního cyklu, z nějž mohl vzejít jen jeden vítěz – a tím se stali bolševici. Realisticky rekapitulovat znaky, jež přinesl doba zrodu ruské politiky, tudíž lze jen stěží jinak než poukazem na model, do nějž táž ruská politika v roce 1917 vyústila.

Sovětská éra

Období sovětského režimu přineslo klasický model jediné Strany s velkým „S“.⁵ Bolševický ideál spočíval ve snaze o dokonalé prostoupení strany a státu a pochopitelně nepředpokládal existenci jakékoli mocenské alternativy, natož skutečné opozice. Byl to tedy vlastně ideál apolitický, ideologicky náležitě „profutrovaný“, monolitní, všezahrnující; prostě totální. Vše pro stranu, nic proti straně, nic mimo stranu.

Přesto se v budoucnosti zrodí revizionistická teze o zvláštní pluralitě sovětského totalitarismu,⁶ dané především jeho nedokonalostí a existencí údajné opozice vůči němu: argumentováno bude přetrvávající existencí nebolševických proudů po celá 20. léta XX. století, střety uvnitř samotné všesvazové bolševické strany (resp. později strany komunistické) a kampaněmi proti trockismu, Zinověvovi, Kameněvovi, pravé úchylce apod., a konečně přetrvávající neschopností režimu dosáhnout skutečné kontroly nad celou sovětskou společností.

Naopak se v soudobých politologických debatách o sovětském modelu nijak zásadně neodrazila existence skutečné („systémové“) antisovětské opozice, kterou zrodila druhá světová válka, v sovětském diskursu válka Velká vlastenecká. Máme tím na mysli válečné a poválečné hnutí národního odporu na Ukrajině, v pobaltských svazových republikách či v Bělorusku, hnutí trávající minimálně do roku 1954. Nebylo tomu tak náhodou právě proto, že představovalo zcela reálnou a odhodlanou *politickou* alternativu k sovětské realitě? Jakoby i autoři na Západě byli analyticky limitováni tehdejší sovětskou monolitičností.

Politology reflektovanou opozici zrodila až éra Nikity S. Chruščova konce 50. let a začátku 60. let XX. století; nikoli tedy zralý totalitarismus, nýbrž raný posttotalitarismus, jak by připomenuli Roman Szporluk nebo Timothy Snyder. Nejprve byla alternativa vůči stávajícímu modelu režimu hledána uvnitř sovětské vládnoucí moci. Analýzy poststalinského

---

⁵ Dle klasického pojmosloví G. Sartoriho se jednalo o *monopartismus s totalitní ideologickou stranou*.

⁶ Který tím pádem není žádným totalitarismem. Srovnej např. Geyer, M. – Fitzpatricková, S. (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*, Praha: Academia 2012, s. 11-59.

modelu vlády přišly s tezí o konfliktu vnitrorežimních zájmových skupin, majících reflektovat údajnou soudobou sociální pluralitu sovětské společnosti a jejich elit;⁷ tento náhled v 60. letech zásadně ovlivnil celkové debaty o konceptu opozice v nedemokratických režimech, jež vedli Isabel de Madariaga, Ghita Ionesco, Leonard Schapiro a další.

Jen s malým zpožděním se pak pozornost obrátila k pohybům uvnitř sovětské společnosti, ústícím do vzniku skutečně antirežimní opozice. Za její symbolický porodní moment bývá považována kauza Andreje Siňavského a Jurije Daniela, spisovatelů, kteří byli zatčeni v září 1965 a odsouzeni v únoru 1966 za publikování svých textů v zahraničí. Právě v této době došlo jejich obránci při výročí stalinské ústavy k organizaci první (přírozně nepovolené) demonstrace (5. 12. 1965), skutečně prvního veřejného aktu odporu od trockistických akcí v roce 1927. Následné aktivity okruhu osob jako byli Vladimír Bukovskij, Aleksandr Jesenin-Volpin, Pavel Litvinov, Jurij Orlov, Andrej Amalrik a řady dalších postupně vedly ke zrodu fenoménu, který bude později označován jako *demokratické hnutí* nebo *disidentské hnutí* či asi nejpřesněji *hnutí na obranu lidských práv a svobod* a v jehož rámci povstaly na konci 60. let v Sovětském svazu první disidentské struktury.

V pozdější debatě o příčinách vzniku opozičního hnutí⁸ zaznívaly nejčastěji argumenty upozorňující na soudobé shora nastolené režimní uvolnění (T. Kuzio, A. Motyl, A. Wilson), méně často pak postřehy upozorňující na faktor tehdejších hospodářských problémů sovětského režimu. Co se však jeví jako mnohem podstatnější a zároveň nosné z hlediska tématu a argumentace tohoto textu, je orientace, respektive vědomě zastávaná identita tohoto hnutí. Oč šlo?

Pod heslem „myslet jinak a veřejně mluvit jinak“ se základní metodou stoupenců hnutí stalo využívání díkce sovětské konstituce, oné „nejdemokratičtější ústavy v lidských dějinách“, a učinění zdánlivě bláhového, ve skutečnosti však chytrého, ba drzého kroku – požadovat, aby byly jednotlivé ústavní paragrafy pojednávající o všemožných právech občana Sovětského svazu skutečně v každodenní praxi dodržovány. Těžko bylo možno tušit, že tak vzniká fenomén, který záhy přeroste hranice Moskvy, postupně ovlivní a povzbudí oponenty režimu i v jiných sovětských republikách a posléze i v jiných zemích tehdejšího sovětského bloku; o ruském prvenství nicméně netřeba pochybovat.

---

⁷ Srovnej Skilling, G. H.: *Opposition in Communist East Europe*, in: Dahl, R. A. (ed.): *Regimes and Oppositions*. New Haven – London: Yale UP 1973, s. 89-119.

⁸ Srovnej Hurska-Kowalczyk, L.: *Opozycja polityczna na Ukrainie (1991-2006)*, Toruň: Wyd. Adam Marszałek 2011, s. 85-86.

Zrodil se tak (či spíše obnovil) ovšem i klasický a originální ruský příspěvek k pojetí veřejného prostoru a míry jeho otevřenosti. Úvaha zněla: jestliže je sovětský (post)totalitní režim tak všeobjímající a vztahuje se tak k výlučné (universální, vědecké) pravdě, jak o sobě tvrdí, pak je namístě vystavět odpor vůči němu také „totálně“, a to jak co do obsahového nároku, tak co do předkládané alternativy. Dávalo to smysl: když alternativa, tak opět všezahrnující. Nárok tedy nesměřoval k budování politické plurality, nýbrž na politiku naopak rezignoval a přijal kolbiště spočívající v mimopolitickém soupeření. Spor vedl nikoli o rozbití mocenského monopolu, nýbrž o to, co je zdrojem absolutní moci. Přičemž za tento zdroj ruští disidenti označili pozitivně deklarovanou agendu lidských práv a svobod a otázku jejich dodržování.⁹ Právě tento námět byl postaven do konfrontace s komunismem jako universální ideologií.

Zajímavým paralelním efektem této pozoruhodné opoziční apolitické identity byla skutečnost, že na lidská práva orientované disidentské hnutí v Sovětském svazu argumentovalo vlastně dosti obdobně jako soudobá raně postmoderní lidskoprávní hnutí řady antiestablishmentových struktur na Západě. To mu přirozeně později přidá nečekanou legitimitu, v určitých interpretacích dokonce důležitější, než byla legitimita vystavěná na praktickém příspěvku disidentů k pádu komunismu.

Je přirozeně realitou, že se do konfrontace se sovětským režimem pustili především intelektuálové. Ať již doma ve Svazu nebo v emigraci, počiny, jakými byly samizdatový časopis *Kronika běžných událostí*, časopis *Kontinent* (Vladimir Maximov) či sborník *Из под глыб* Michaila Agurského¹⁰ a Igora Šafareviče, interpretovaný jako moment probuzení kritického myšlení v Rusku,¹¹ to vše dokumentovalo nejen antitotalitní změření, ale také intelektuální charakter opoziční činnosti.

Jenže ze skutečnosti, že se základním charakteristickým rysem opozice v Sovětském svazu stala koncentrace nikoli na politické soupeření, ale na lidská práva a svobody, vyplynuly i některé problémy, resp. limity opoziční praxe. Např. I. Kudrjavcev hovoří o obavě soudobé ruské antitotalitní opozice nejen z „totalitarian structure“, ale také z „pluralist political

---

⁹ Za duchovního otce této myšlenky bývá označován A. Jesenin-Volpin.

¹⁰ M. Agurskij dále publikoval např. knihu *Ideologia narodovego bolševizma*, která vyšla v Paříži r. 1980; její anglická verze (*The Third Rome. National Bolshevism in the USSR*, London: Boulder 1987) se více soustředila na zahraničně-politickou tematiku.

¹¹ Srovnej Raeff, M.: *Iz Pod Glyb and the History of Russian Social Thought*, Russian Review, Vol. 34, No 4, October 1975, s. 476-488.

structure, which was coming to take its place“.¹² Jinak řečeno, soudobý sovětský (post)totalitní režim měl vlastně vliv i na identitu antitotalitní opozice. Její nástup sice teoreticky indikoval snahu o tvorbu otevřeného politického prostoru, ale její představitelé zůstávali, zdá se, v zajetí totalitní struktury a její politické kultury. Důrazem na lidská práva a svobody totiž zasáhli sovětský režim v jeho citlivém bodě, ale distancí se od vytvoření politické alternativy zároveň ignorovali základní podmínku projektu budoucí konsolidované demokracie.

Perestrojka a postsovětská éra

Perestrojkové období vše změnilo. První útok na monopol moci sovětů byl sice dále veden ve směru narušení jeho ideologického základu; konkrétně byla metodou snaha začít odstraňovat bílá místa v moderní historii Ruska a dekonstruovat tak komunistickou interpretaci vlastní minulosti. Další události však již signalizovaly vznik skutečné politické plurality: nejrychleji se mocenské uvolňování projevilo eskalací národnostních střetů,¹³ což později povede k formulaci důležité politologické teze, že to byly právě etnické konflikty (a tedy nikoli vnitřní ideologická pnutí či zahraniční tlak západních mocností), jež nakonec přinesly pád komunismu i Sovětského svazu.¹⁴ Následovaly první kongres tzv. *неформалов* (Moskva, léto 1987), tedy sdružení, organizací a klubů vznikajících mimo struktury KPSS, dále došlo ke zrodu vnitrostranické politické opozice (v červenci 1989 vznik Mezuregionální poslancecké skupiny a následně Demokratického bloku jako vnitřní opoziční frakce v KPSS), a pak již byl oficiálně odstraněn monopol KPSS v březnu 1990 a v březnu 1991 povolena svobodná registrace politických stran.¹⁵ Z těchto základů se rodila tzv. Jelcinova éra a její politická identita, spočívající v existenci reálných politických alternativ: viz nejprve základní napětí

---

¹² Srovnej Kudrjavcev, I.: *Oppozycja i totalitarizm v SSSR*, Moskva 1992. (nepublikováno, cit. dle Lukin, A.: *Political culture of Russian 'Democrats'*, Oxford: Oxford UP 2000, s. 53).

¹³ Viz na konci r. 1986 demonstrace v Alma-Atě po nahrazení Kazacha Rusem na pozici republikového prvního tajemníka strany, na jaře a v létě 1987 aktivace krymských Tatarů atd.

¹⁴ Srovnej práce R. Szporluka *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*, New York - Oxford 1991, nebo *National Identity and Ethnicity in Russia and the New States of Eurasia*, New York: Armonk 1994.

¹⁵ Popis vývoje ruského stranického systému do r. 1991 viz např. Urban, M. – Igrunov, V. – Mitrokhin, S.: *The Rebirth of politics in Russia*, Cambridge: Cambridge UP 1997, s. 147-233. V ruštině viz např. Aksiutin, J. – Volobujev, O. – Danilov, A. (red.): *Vlast i oppozycja. Rossijskij političeskij process XX veka*. Moskva 1995.

„komunisté vs. demokraté“ (1990-1991), následně trojúhelník „demokraté vs. centristé vs. opozice“ (1991-1993).¹⁶ Na druhou miskou vah ovšem bylo nutno dát události v říjnu 1993 – tzv. Jelcinův puč, ústavou z roku 1993 kodifikované vytvoření mocné exekutivy, se silným prezidentem vybaveným mj. široce koncipovaným oprávněním vydávat dekrety, dále počátek vzestupu tzv. strany moci (institucionálně proměnlivé seskupení úřednického a politického establishmentu propojené vazbou na prezidenta) a posléze realie éry po prezidentských volbách 1996, přinášející stále větší závislost Borise N. Jelcina na mimopolitických aktérech, především ekonomicky silných regionech a vlivných oligarchických postavách. Co je však důležité: politická moc moskevského centra byla bezesporu omezená existencí politických alternativ.¹⁷

Tato data, dalo by se předpokládat, měla hrát hlavní roli v debatách o vhodné kategorizaci Jelcinova režimu: a skutečně – pochybnosti, zda se jedná spíše o režim hybridní, semiautoritativní, nebo tranzitivní (nejčastější varianty), nepramenily ze zpochybňování plurality a soutěživosti této režimní verze. Jenže dosud dominantní soustředění se demokratizačních studií při posuzování typu politického režimu na podobu stranicko-politického soupeření již nahrazoval nový diskurs: totiž otázka míry harmonizace příslušné politické praxe s katalogem lidských práv a svobod. Nastal paradox: ve chvíli, kdy ruská politika dosáhla nominálně demokratického, neboť otevřeného a pluralitního uspořádání (nebo se tomuto bodu přinejmenším blížila), právě v tu chvíli obecná demokratizační teorie tento parametr přestala chápat jako určující. V druhé polovině 90. let XX. století totiž demokratizační studia akceptovala lidskoprávní tematiku jako universální kritérium, čímž se mimochodem vlastně přiklonila k výše komentovanému původnímu diskursu antisovětské opozice. Konceptuálním výrazem této změny se stal nejaktuálnější paradigmatický obrat v demokratizačních studiích: tranzitologii nahradila *democracy promotion*. V tranzitologickém vidění tak Jelcinův režim mohl obstát jako demokratizující se – obdobně jako éra let 1905-1917; z hlediska lidskoprávní dikce demokratizační promoce, expandující z oblasti práv politických a občanských do oblasti práv ekonomických, sociálních či kulturních a zaměřující se na mentalistní charakteristiky příslušné sociopolitické obce, však byly shledávány důvody hodnotit jej jako nevyhovující – v porovnání se západními standardy, s lidskoprávním

---

¹⁶ Srovnej např. Remington, T. F.: *Politics in Russia*, Longman: Addison-Wesley 1999, s. 52-55.

¹⁷ Srovnej Gelman, V.: *Transformacija v Rossii: političeskij režim i demokratičeskaja oppozycja*, Moskva 1999.

ideálem, prostě Jelcinův režim nedosáhl odpovídající kvality. Ale to se již Jelcinova éra chýlila ke konci...

Putinova éra

Kdo si dnes vzpomene, že nástup Vladimíra V. Putina do úřadu prezidenta RF na přelomu XX. a XXI. století nebyl interpretován jako důvod k nějakým zásadním obavám stran utužování režimu. A přece se jednalo o vstup do éry, jež přinesla příběh úspěšně konsolidované diktatury, s centralizovanou mocí, hegemonním stranickým aktérem (od r. 2003 *Jednotné Rusko*), omezením autonomie regionů, razantním vypořádáním se s oligarchy,¹⁸ deformací volebního procesu či postupným omezováním mediálních svobod. To vše způsobilo rychlou shodu politologické komunity na typologizaci Putinova režimu jako autoritativního,¹⁹ resp. weberiánskou charakteristikou neopatrimoniálního.²⁰ Jak se tyto realie, pro něž Kreml po určitou dobu razil označení *řízená* či *suverénní* demokracie, promítly do podoby ruské opozice?

Z počátku se zdálo, že se vůči novému režimu postaví opozice klasická – stranická parlamentní, tedy koncesovaná: proti režimu se různými způsoby profilyovaly *Komunistická strana Ruské federace* (KPRF)²¹ či (částečně, až postupně vůbec) *Liberálně demokratická strana Ruska* (LDPR) a pochopitelně liberálně orientované subjekty jako *Jabloko* či *Svaz pravicových sil* (SPS). A byla tu i stranická opozice neparlamentní: zakázaná *Národně bolševická strana* (NBP) Eduarda Limonova či Maxima Gromova či romanticko-revoluční „seniorský“ subjekt *Pracující Rusko* Viktora Anpilova a v jeho rámci *Avangarda rudé mládeže* (AKM) Sergeje Udalcova. Proto mělo ještě v první polovině první dekády XXI. století smysl odlišovat ruské strany na „ideokratické“ (single-issue a protestní),

---

¹⁸ Někteří se podřídili, jiní emigrovali, viz kausa Chodorkovskij; srovnej Remington, T. F.: *Politics in Russia*, in: Almond, G. – Powell, B. G. – Dalton, R. J. – Strøm, K. (eds.): *Comparative Politics Today*. New York: Pearson 2008, s. 384.

¹⁹ Srovnej např. Hassner, P.: *Russia's Transition to Autocracy*, *Journal of Democracy*, Vol. 19, No. 2, April 2008, s. 5-15.

²⁰ Za jiné viz Fisun, O.: *Postradianski polityczni rezimy: neopatrymonialna interpretacija*, *Ahora*, Vol. 2, No. 1, 2005, s. 754-793; srovnej též Pain, E.: *The Political Regime in Russia in the 2000s. Special Features, Inherited and Acquired*. *Russian Politics and Law*, Vol. 49, No. 3, 2011, pp. 7-28.

²¹ Srovnej Levintova, E.: *Being the opposition in contemporary Russia: The Communist Party of the Russian Federation (KPRF) among social-democratic, Marxist-Leninist and nationalist-socialist discourses*, *Party Politics*, Vol. 17, No. 2, March 2011, s. 1-21.

„programatické“ (s konzistentní a identifikovatelnou ideologií) a „klientelistické“, zahrnující i stranu moci.²² Ale paralelně již bylo namístě, jak to činil Richard Sakwa, upozornovat na existenci „režimní strany, etablované za účelem manipulace a rozklížení politického prostoru“.²³ Prvními oběťmi tohoto tlaku se staly liberálně orientované subjekty, jež neuspěly v parlamentních volbách 2004.

Od poloviny prvního desetiletí tak antiputinovská opozice rezignuje na klasické politické soupeření a její hlavní strategií se stává vytváření nestranických, v některých případech koaličních platforem sjednocujících struktury stojící proti Putinovu režimu. Jmenovat lze např. nadaci *Otevřené Rusko* Michaila Chodorkovského, *Všeruský občanský kongres* Ludmily Aleksejevové a Georgije Satarova, *Sjednocenou občanskou frontu* Garry Kasparova, jejímž programem bylo „Nejsme ani vpravo, ani vlevo; chceme demontovat režim“, hnutí *Strategie 31*, bojující za garanci ústavních práv, konkrétně čl. 31 Ústavy RF o právu na shromažďování, či na obranu institutu svobodných voleb orientovaný *Komitet 2008*, organizovaný Borisem Němcovem poté, co se SPS nedostala do Dumy. Většina těchto pokusů však měla spíše jepičí život, což lze říci i dalším neúspěšným projektu *Solidarita* B. Němcova a G. Kasparova.

Co je však především důležité, ruská opozice se jak tváří v tvář domácí autoritativní realitě, tak pod vlivem vnějších impulsů ze strany západních profesionálních demokratizačních aktérů (vznikli na základě poptávky v rámci *democracy promotion*) opět vrátila k zaměření na lidskoprávní témata. Kupříkladu nejvýraznější opoziční počín, platforma *Jiné Rusko*, na němž se podílely všechny klíčové osobnosti antiputinovské opozice (M. Kasjanov, G. Kasparov, E. Limonov, S. Udalcov), byl proklamován na mezinárodní konferenci na téma lidských práv. V rámci platformy pak vznikly dvě sekce: lidskoprávní a politická,²⁴ přičemž aktivněji si počínala ta první jmenovaná.

Z hlediska politické teorie je logické, že Putinův depolitizovaný autoritarismus tlačí své oponenty do přesměrování svých aktivit do primárně nepolitických sfér. Výrazně politickým nástrojem je pochopitelně opoziční monitoring voleb (viz aktivity *Ligy voličů*), politickým symbolem jsou bezesporu také proslulé *marše nesoglasnych*, jež dominovaly mobilizační vlně

---

²² Srovnej Hale, H. E.: *Why Not Parties in Russia? Democracy, Federalism and the State*, Cambridge: Cambridge UP 2006.

²³ Srovnej Sakwa, R.: *Putin: Russia's Choice*, London: Palgrave 2007, s. 101-102.

²⁴ Na ní se podílely např. *Sjednocená občanská fronta*, *Národně bolševická strana*, *Ruský národně-demokratický svaz*, *Pracující Rusko*, *Avantgarda rudé mládeže*, mládežnické hnutí *Obrana* či někteří členové *Jabloka*.

po volebním cyklu let 2011 a 2012. Už ty se však řadě komentátorů jevily jako spíše neformální až happeningové, na vnější atraktivitu orientované akce, záměrně se vyhýbající politickému vyznění.²⁵ Apolitický charakter pak měly i další viditelné akce: občanské protesty proti VIP-autům, snahy o záchranu lesa v Chimkách či projekty *RosPil* (veřejná kontrola aktů veřejné správy z hlediska korupčního jednání) a *RosJama* (dokumentace vadných cest a urgování jejich oprav), využívající možnosti nových sociálních médií.

Za nejhlasitější protivníky Kremlu, přirozeně s výjimkou fenoménu Alekseje Navalného, oné „nové kvality ruské opozice“,²⁶ jsou považováni obránci lidských práv jako Oleg Ponomarjov či Ludmila Aleksejevová z Moskevského helsinského výboru, autorka prací o ruské opozici a „jiném“ myšlení.²⁷ A ctěnými symboly distance od režimu spíše veřejné celebrity typu zpěváka Jegora Letova, spisovatele Viktora Pelevina či televizního moderátora Viktora Sendereviče.²⁸

Jenže to zjevně avizuje absenci skutečně politické alternativy, tedy kýženého stavu, jehož se Putinovu režimu reálně podařilo dosáhnout. Fakt, že i ty opoziční aktivity, jež se vědomě vyhýbají politické tematice, jsou režimem kriminalizovány, přitom (alespoň doposud) není legitimován nějakou novou ideologií, nýbrž klasickým autoritativním odkazem na převažující mentalitu ruské společnosti. Z hlediska politické teorie je přitom mimořádně zajímavou pochybnost, zda soustředění se na lidskoprávní agendu může zplodit zázemí pro kolektivní politickou akci, která je pro přitom demokracii/demokratizaci klíčová, ba nenahraditelná.

Demokratizační změna v nedohlednu

Což nás přivádí k finálním poznámkám stran možností demokratizace ruské politické obce skrze aktivity politické opozice, primárněmu to tématu tohoto textu. V různých modelech politické změny spočívající v odstranění nedemokratické vlády hraje opozice různé role:

---

²⁵ Srovnej Rogoza, J: *Rosja*, Nowa Europa Wschodnia, Nr. 2, 2012, s. 13.

²⁶ Srovnej Kwiatkowska, K.: *The Brain Behind the Brawn*, New Eastern Europe, No. 1, 2012, s. 132. Tento nacionalista-technokrat, tematizující se na boji s korupcí a nacionalismu, má za sebou zajímavou politickou minulost: z Jabloka byl vyhozen za nacionalismus, přechodně (2007) působil v hnutí *Narod*, následně v nacionalistickém *Slovanském svazu* či *Hnutí proti nelegální imigraci*. Vnímán je jako buřič – sice schopný kooperace, nicméně v zásadě solitér.

²⁷ Srovnej Aleksejeva, L.: *Istorija inakomyслиja w SSSR*. Moskva 1983 (<http://www.memo.ru/HISTORY/diss/books/ALEXEEWA/index.htm>).

²⁸ K příběhům současných ruských disidentů viz čtivě Paniuszkin, W.: *Dwanascioro niepokornych. Portrety nowych rosyjskich dysydentow*, Wolowiec: Wydawnictwo Czarne 2011.

v tranzitologii např. naprosto klíčovou, v paradigmatu modernizace či také v *democracy promotion* spíše limitovanou, pokud vůbec nějakou. Důležitým parametrem je již posouzení typu režimu, který má být odstraněn. V současném ruském případě Putina režimu není důvod pochybovat o jeho autoritativní identitě. Režim je nejen plně konsolidovaný, ale navíc akceschopný a efektivní – viz ostatně vstupní postřehy tohoto textu. Dokládá to i jeho antiopoziční strategie, obratně reagující jak na aktivity vnitřní opozice, tak na vnější demokratizační diskurs: mezi klasickými nástroji, jak dále prohlubovat legitimitu vlastního vládnutí, bývají nejčastěji uváděny sestavení celonárodní nadstranické struktury *Všeruská lidová fronta* či založení mládežnické organizace – hnutí *Naši*,²⁹ a zapomenout není namístě ani na režimní budování potěmkinovské opozice.³⁰

Z důvodu této autoritativní identity se pro Rusko jako nevhodný jeví demokratizační koncept barevných revolucí, jenž před dekádu formuloval Michael McFaul.³¹ Jeho „ingredience“ barevných revolucí počítaly spíše s existencí semiautoritativního/hybridního (než plně autoritativního) režimu, proti němuž chtěl postavit sjednocenou a zorganizovanou opozici. Jinak řečeno, koncept barevných revolucí počítal s tím, že vztah mezi režimem a opozicí má aspoň základně pluralitní podobu, a je tedy vhodný k demokratizaci; ostatně, takto se uvažovalo i o ruských reáliích prvních let XXI. století.³²

Jenže Putinův režim je autoritativní; tento typ má teoreticky znamenat absenci povolené oficiální opozice, která by se mohla reálně postavit režimnímu establishmentu ve volbách. To ovšem nemá znamenat úplnou neexistenci opozice, ale spíše nutnost jejího hledání (viz koncept „semiopozice“) např. v podobě konfliktních proudů uvnitř vládnoucích struktur, jejichž loajalita je spíše loajalitou k formě režimu a jeho historické legitimitě, nikoli však

---

²⁹ O schopnosti stávajících autoritativních režimů poučit se z paradigmatu „barevných revolucí“ píše např. Finkel, E. – Brudny, Y. M.: *Russia and the Colour Revolutions, Democratization*, Vol. 19, No 1, 2012, s. 15-36. Mezi dalšími metodami uvádějí jiné způsoby ovlivnění voleb, odmítání mezinárodního monitoringu či budování vlastní terminologie negující převahu západního diskursu – viz pojem *suverénní demokracie* bývalého prominentního Putina ideologa V. Surkova (dnes v nemilosti...).

³⁰ Srovnej March, L.: *Managing Opposition in a Hybrid Regime. Just Russia and Parastatal Opposition*. *Slavic Review*, Vol. 68, No. 3, Fall 2009, s. 504-527.

³¹ Viz McFaul, M.: *Transition from postcommunism*, *Journal of Democracy*, Vol. 16, No. 3, July 2005, s. 7 ad.

³² Srovnej Sestanovich, S.: *Force, Money, and Pluralism*, *Journal of Democracy*, Vol. 15, No. 3, July 2004, s. 32-42; Gelman, V.: *Political Opposition in Russia: A Dying Species?*, *Post Soviet Affairs*, Vol. 21, No. 3, July – September 2005, s. 226-246.

nutně k jeho aktuálním reprezentantům.³³ V současných ruských podmínkách to neznamená nutně spekulovat o opozičním potenciálu takových kritiků Putina režimu, jakými byli/jsou jeho bývalí souputníci Alexej Kudrin (mnohaletý ministr financí) či German Gref (spoluautor hospodářské politiky Putina). Jde spíše o uvědomění si, že potenciál změny režimu se nemusí skrývat výhradně ve veřejně mimorežimních opozičních strukturách (navíc programově rozdělených na pravicové, levicové a „národně-patriotické“), ale také v mocenských pnutí uvnitř současných vládnoucích elit. Jinak řečeno, na stole by mohl být spíše realistický tranzitologický scénář, vzdálený lidskoprávnímu vidění. I s dovětkem, že většinovým výstupem z tranzitologického scénáře nebývá demokracie, ale jen jiný typ nedemokracie.

Tento text by tedy mohl vyústit do ironického komentáře proslulého výroku opoziční lidskoprávní aktivistky Ludmily Aleksejevové, která jako moment nástupu demokracie v Rusku označila rok 2017. A pokračovat klasickou skepsí nad možností zakořenění demokracie v Rusku. Jenže: to, co se jeví jako selhávající, není jen ruská společnost, ale také sociovědní nástroje, kterými procesy v ní posuzujeme, tedy demokratizační teorie. Pro Rusko se zjevně jako zásadní problém ukazuje dosažení stavu, v němž by převažující část společnosti ocenila politickou pluralitu, preferovala model umožňující existenci více názorových platforem vedle sebe a produkující mocenské střídání alternativ. Ten model demokracie, který dříve ctily i demokratizační teorie. Zážitek se sovětským totalitarismem, který se jeví pro současnou ruskou společnost jako určující zkušenost modernity, však vyprodukoval specifickou apolitickou doktrínu ochrany lidských práv a svobod. Komunismus se tato doktrína rozhodla porazit nikoli pluralitou, ale postulací jiného komplexního ideálu. Jenže otevřeně napsáno: jeví se jako diskutabilní, zda současný normativní lidskoprávní diskurs skutečně plodí konfliktní demokratickou politiku.

---

³³ Srovnej klasicky Linz, J. J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London: Boulder 2000, s. 161 ad.; a Brooker, P.: *Non-Democratic Regimes. Theory, Government and Politics*, Houndmills, Basingstoke Hampshire: Macmillan Press 2000, s. 26 ad.